

проф. д-р ЧАВДАР НИКОЛОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

**ДЪЛБОЧИНАТА НА НАСТОЯЩАТА БЪЛГАРСКА КРИЗА БЕ ПРЕДВАРИТЕЛНО
ПРОГРАМИРАНА**

**THE DEPTH OF THE PRESENT BULGARIAN CRISIS
WAS PRELIMINARY PROGRAMMED**

Prof. Dr. CHAVDAR NIKOLOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: The logics of history suggested that all the governments of the transition should apply a pro-market policy. And they have done it so, up to their level of competency, and consequently since 1997, at least. The resulting Bulgarian model, however, appeared to be far away from the so-called "best practices".

The problem is that, on the way of dismantling the economy of the totalitarian state, in our country it was achieved a state of unacceptable elsewhere dismantling of the system of state and governance itself, an unbearable state of desocialization of society.

Keywords: the Bulgarian economic crisis, economic policies, economic reasons

Историческата логика предполагаше всички правителства на прехода да провеждат пропазарна политика. И те го правеха, според компетентността си, последователно поне от 1997 година насам. Резултантният български модел, който произлезе, обаче се оказа далеч от „добрите практики“.

Проблемът е там, че по пътя на разграждането на икономиката на тоталитарната държава у нас се стигна до неприемлив другаде демонтаж на държавността и до вече нетърпима степен на десоциализация на обществото.

Причинителите за въпросното състояние естествено са комплексни и най-общо би трябвало се разделят на две на вътрешни и външни. Първите могат да се изведат предимно от публичното непознаване и затова неприемане у нас на правилата и рамките на функционирането на модерните, съвременните пазарни отношения. Същевременно, за да се извърши процесът на криминална приватизацията на държавното имущество процесът обективно трябваше да бъде насочван и срещу държавата въобще. А вторите, външните причинители на целенасоченото разпадане на

държавността у нас, са свързани, меко казано, със заинтересовани чужди внушения, подходящо промотирани, налагани и съответно обилно финансирани в масмедиите, образованието и политическата сфера.

Въпреки членството в Евросъюза и НАТО България понастоящем не се явява значим геоекономически и геополитически фактор на Балканите. И ако все пак имаме някакво значение, то е за сметка най-вече на географското транзитно разположение на територията ни.

Но само комбинацията от неграмотност, алчност и конспирация не е достатъчна за вникване в процесите, развили се в нашата страна през прехода. Защото така или иначе те протичаха в някакъв световен глобален идеологически контекст. Увлечението по неолибералните и неоконсервативните идеи в много голяма степен формираше вътрешната и външна политика на САЩ и Великобритания, сиреч на държавите, явяващи се своеобразни настойници на българския преход. Впрочем, днес може само да се гадае как би изглеждала България, ако подобна роля биха могли да поемат Германия и Франция. Но последното е повече в сферата на

абсолютно отричаните от историците допускания.

По-важното тук е да се отбележи, че благодарение на съхранената си силна държавност и американците, и британците успяха да смекчат ударите на разразилата се през последните години глобална криза и да потърсят пътища за излизане от нея. Въпросната криза възникна именно в тези две държави, засегна ги най-съществено и безспорно бе в резултат от увлеченията по пазарния фундаментализъм и от отдръпването на държавата от регулативните ѝ задължения особено от тези във финансовата сфера. Впоследствие, неоконсервативните и неолибералните идеи останаха във вчерашния ден на развития свят. Кризата наложи прагматизъм в работата на правителствата, от които, трябва откровено да се признае, науката и идеологията изостанаха.

Но какво все пак се случва в най-ново време у нас?

Правителството на премиера Борисов правилно прозря необходимостта от възраждането на българската държавност и всичките му усилия за въвеждане на ред неслучайно се ползват с публична подкрепа. Мерките срещу организираната престъпност, за затягане на митническия режим, за пресичане на контрабандата, за повишаване на събираемостта на данъците, за осигуряване на прозрачност при обществените поръчки, за наказване на злоупотребилите с държавната власт са правилни и навременни. Интригите около тях вече не само загатват, но открояват наличието у нас на влиятелни обществени среди и мозъчни центрове, формирали благосъстоянието си извън закона, които лесно няма да отстъпят от завоювания си статус. Така че за справянето с комплекса от държавнически задачи в контекста действително ще са потребни немалко време и усилия.

С показаното, за съжаление, положителното в картината на настоящото държавно управление се изчерпва.

Икономическият екип в преобладаващата си част, трима министри, бе комплектован от т.нар. кръг „Капитал“ който в професионалните среди е известен

с балканско примитивния набор от изповядвани неолиберални, неоконсервативни, либертариански и направо реакционни, все асоциални идеи. Въпросните възгледи включващи също „laissez faire“ и тотална приватизация, включително в монополните сфери, доказано вече не са адекватни като миросглед въобще, а особено що се отнася до условията на настъпили значителни стопански протуберанси.

И българското образование, и българското здравеопазване, и българската наука сега имат крещяща нужда от реформи. Но тези реформи не могат да означават профанизация на образованието, приватизация на здравеопазването и зачертаване над науката. Ниското заплащане на труда не е перспектива за развитие на българската икономика. Задържането на настоящото жизнено равнище у нас стимулира емиграцията и вещае демографска и национална катастрофа само до две десетилетия напред. Развитите страни залагат на високата квалификация, на достъпното здравеопазване и на иновационните пробиви. А всичко това определено не може да стане без силна държава и държавно съучастие и намеса в икономиката. Другият възглед са неолиберални химери.

Една от належащите задачи пред българското общество при днешното държавно управление явно ще е да бъде спряна многолетната десоциализация, да бъдат отстояни правата за добро държавно образование, включително висше, за здравеопазване за всички и да бъде съхранен от очертаващите се прибързани революционни решения интелектуалният потенциал на нацията.

Пенсионната система понастоящем е не по-малко заплашена от погром. Защото отказът от разходно покривната сегашна система и тоталното преминаване към фондова организация, широко пропагандирано по електронните масмедии от неолибералните икономисти, носи големиа риск от загубване на пенсиите при евентуална криза. Факт, който сполетя доста хора в Щатите през изминалите три години.

От една страна гореупоменатите самозвани „анализатори“ не трябва да се вземат насериозно. Защото икономическите им познания, са пренебрежима величина. Но от друга именно с тях те вече успяха да причинят доста и съществени щети на икономически слабо просветеното българското общество. Опасността от по-нататъшен обществен упадък у нас в резултат на неолибералната идеология не е отминала, напротив – със сегашното правителство тя се усилва.

Лаконичната характеристика на състоянието на фискалната сфера у нас понастоящем е хаос.

В контекста обаче най-напред трябва да се поясни, че явната безпомощност, еkleктичност и фрагментарност на така наречените антикризисни мерки на правителството от пролетта на 2010 година са само допълнителни, повече външни, по-скоро катализиращи, отколкото фундаментално есенциални черти на случващия се пред очите ни цялостен бюджетен катаклизъм. Макар фактът, че вече почти година управляващите се въртят в своеобразен затворен кръг, публично да буди най-много недоволство и да задълбочава проблемите на хазната, това все пак не се явява казуално определящо за възникналите трудности, придобиващи катастрофални параметри.

Основните дефекти на българските публични финанси датират от време далеч преди кризата, започвала през 2008 година, и те се заключват най-вече във формирането у нас, впрочем първоначално повече стихийно отколкото обмислено, на данъчна система от екстремно потребителски тип. Което ще рече, че основните приходи на държавния бюджет се осигуряват от косвени данъци, главно от ДДС. Социалната проблематичност на предимственото облагане на потреблението се преподава във всяко сериозно икономическо учебно заведение, на аспекта на изострената до крайност неевропейска несправедливост на българската данъчна система съм посветил досега десетки публикации, така че в настоящия текст ще се ограничи само с маркирането ѝ.

Това, което в актуалния контекст би трябвало да ни интересува доста по-подробно е разкриващата се със всеки изминат месец изключително голяма уязвимост на потребителската данъчна система при кризисни смущения. Известно е, че при перспективата за икономическа рецесия потреблението спада по-силно отколкото доходите. Феноменът тук се явява едновременно социално психологически и икономически. Обяснението му е, че в кризисни условия населението започва да се опасява за бъдещето си и да спестява „за черни дни“ одри без доходите му да се намалели, а бизнесът, следвайки инстинктите си, предугажда стесняването на пазарите.

Именно затова потребителската данъчна система пропада най-напред откъм бюджетните приходи по-бързо и по-дълбоко от „американската“, тази която разчита предимно на облагането на доходите или от такава от третия „европейския“ тип, т.нар „хибридна“, където приходите от двата вида данъци са в равновесие, приблизително 50:50.

В България в икономически по-успешните години се утвърди още един допълнителен много рисков по отношение на фиска фактор, който повечето анализатори изтъкнаха превратно. През цялото време като върховен повод за безпокойство се изтъкваше дефицитът по текущата сметка. Като при това се пропускаше правилно да се прецени обстоятелството, че този дефицит в преобладаващата си част се предизвиква от входящия поток на чуждестранни инвестиции.

В кризата въпросният инвестиционен поток закономерно спадна, съответно силно намалена и отрицателното салдо по текущата сметка. По-важното, което не се разбираше и продължава да не се разбира даже от много от публично изявените икономисти, е, че голямата зависимост на бюджетните приходи от облагането с ДДС на вноса е изключително опасно при евентуална криза. Така кризисното съкращаване на количеството на импортираните стоки удари изключително силно публичните приходи у нас. Станалото бе неочаквано само за онези,

които имат съществени пропуски в макроикономическа култура.

Трябва особено да се подчертае, че ситуацията с показаните характеристики на българската данъчна система днес е изключително тревожна не само със състоянието си, но и със своята безперспективност. Положението е такова главно заради масираното публично налагане у нас на идеологемата за полезността и незаменимостта на т.нар „плосък данък“ върху личните доходи. Пределно прозрачно е, че от неговото запазване са заинтересувани ограничени, но влиятелни икономически кръгове, които постепенно и последователно придобиха почти пълен контрол върху повечето средства за масова информация, най-вече върху електронните, включително, нещо, което е абсолютно недопустимо, и върху Българската национална телевизия.

Псевдоспорите и аргументацията, които се налагат понастоящем у нас с откровено тоталитарни методи силно напомнят за едната, реакционната страна в дискусиите, които са се водили в Европа в края на XIX век.

Развитиият свят на XXI век обаче е нещо твърде различно. Обществата не само се интересуват от адекватното разпределение на тежестите на кризата, но и вече са преценили по достойнство и оставили зад гърба си отрицателния опит от полярното разпределение на доходите и богатствата. „Равният шанс“, „равният старт“ и социалността не са в Евросъюза понятия лишени от съдържание.

Разумният път за страната ни в годините на кризата и след нея е в изоставянето на т.нар. плоско облагане на доходите и в преминаването към умерено прогресивно. Такъв възглед за момента изглежда еретичен не само за управляващия елит, но, за съжаление, и за по-голямата част от опозицията. Даже профсъюзите напоследък показаха, че не са в състояние последователно да го защитават.

Явно, на българското общество отново ще са необходими немалко години докато проумее, изиска и отстои изконните свои права. Социалната еволюция на Балканите по исторически причини не открива

магистралните пътища, а следва извити, стръмни, неясни за ориентирани пътечки.

В условия на криза най-нормално е да се въведе необлагаем минимум на доходите, което би стимулирало консумацията на местни стоки и така родното производство, и същевременно да се обложат по-силно високите доходи, което пък би намалило луксозния внос. Но на нормалното другаде у нас почти никога не му позволяват да изглежда като нормално и затова етикети от сорта на „малоумни идеи“ не са обикновено изпускане на нервите.

Разбира се, за зейналите празници в държавните приходи и разходи за 2010 година освен дотук изтъкнатите приемствени, така да се каже, основополагащи причини немалка роля играят и концептуалните заблуждения и конкретни действия на сегашното правителство при изготвянето на бюджета.

На първо място място в контекста е подценяването на дълбочината на икономическия спад, както и непремеерният оптимизъм в предсказването на сроковете за стопанско оживление. През настоящата 2010 година истински успех би било задържането на икономическия растеж около нулата. (Прогнозата на МВФ е за 0,2% растеж в страната ни, което е близо до статистическата грешка.) Но засега, в първите четири месеца на годината, развитието на публичните приходи свидетелства за по-лоши перспективи, за които съвсем не е сигурно, че ще ни се разминат. Актуализация на държавния бюджет в посока още по-силни рестрикции затова не бива да се изключва.

Изключително груба грешка, според всяка прилична теория за публичните финанси, бе още първото намаление на пенсионно осигурителната тежест и включването на държавата като съосигурител. Второто намаление, предприето от сегашното правителство в момент на констатирана и изостряща се криза, внесе допълнително, фатално бих казал, объркване в държавния бюджет. В него, като следствие от необмислено направеното, според народната поговорка, вече съвсем не е ясно „кой пие и кой

плаща". Въпросните държавни субсидии, които би било по-правилно като осигурителни вноски да ги понесат бизнесът и заетите, липсват на куп други, национално много по-приоритетни места като изграждането на инфраструктура, здравеопазването, образованието, не на последно място при кофинансирането потребно за усвояване на средства от еврофондовете.

Кой сега може метрирано да докаже, че посредством двете намаления са създадени или съхранени някакви многобройни работни места? Още появила се визираната идея изглеждаше пределно съмнителна като ефект. Но подозрително бързо бе и публичното ѝ лансиране, и законодателното ѝ прокарване..

Грешна стъпка по-нататък бе повишаването на акцизите върху цигарите, което доведе до взривно нарастване на черния пазар и спадане на държавните приходи. Неправилно бе и премахването на акциза върху автомобилите с мощност над 163 к.с.

В днешната кризисна обстановка ясно пролича несвоевременността на обявления в края на 2009 година „върховен държавен приоритет“, този за поддържането на уравновесен бюджет. Изпуснато бе ценно време България да договори външни заеми, които биха отслабили натиска върху фискалния резерв и биха облекчили последствията от кризата. Показателно е да се подчертае, че подобна смислена антикризисна политика, за която шансовете

в голяма степен вече са пропиляни, се препоръчваше и се препоръчва не само от икономисти, етикетиран най-често като „леви“, но и от изконни представители на дясното.

Термините „олигахия“ и съответно „олигархични интереси“ в България не са плод на публицистично престараване, те забележително отчетливо се открояха и наложиха като непренебрежима обществена реалност и практика от няколко години насам.

Големият актуален въпрос е какво като общество ще противопоставим насреща. Дамоклевиат меч на липсата засега на отговор виси с неотменима неотложност не само над лявото у нас, но и над дясното. Защото става дума най-вече за базови демократични, всеобщи хуманистични ценности, респективно за избор на смислени, европейски социални перспективи.

Елементарно взаимстваните отвън години наред неолиберални идеи родиха у нас сегашната безизходица. Възраждането на държавността и на нейните активни икономически и социални ангажменти, по примера на Западна Европа и САЩ в кризата, изглежда като единствен разумен изход. В „Живота на Галилей“ Брехт пише, че в действителността се налага „толкова истина, колкото самите ние налагаме“. На дневен ред, следователно, излиза потребността от адекватна изява на гражданското общество, респективно на общественото мнение в нашата страна.